

УДК 343.988

В. В. ШЕНДРИК,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Висвітлено проблемні питання поняття предмета попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ; сформульовано авторське визначення предмета оперативно-розшукового попередження злочинів.

Оперативно-розшукове попередження злочинів є важливою структурною частиною боротьби зі злочинністю. Це зумовлює інтерес науковців-правників до вивчення предмета даного інституту, його структури та функцій. Вказані питання частково або опосередковано розглядалися у працях А. І. Алексєєва, О. М. Бандурки, В. Г. Боброва, М. І. Бутько, В. Р. Волчкова, С. С. Галахова, П. Ф. Гончарова, О. О. Дерев'ягіна, Е. О. Дідоренка, В. П. Дробота, І. П. Козаченка, І. М. Колошка, Я. Ю. Кондратьєва, А. Г. Лекаря, Д. Д. Макарова, Т. В. Мирнюка, П. П. Михайличенка, М. А. Погорецького, В. А. Лукашова, В. Ф. Рудакова, В. Г. Самойлова, М. І. Сидоренка, В. Н. Суслова, В. А. Уткіна, Б. Д. Штейнбрика, В. К. Шульца, О. О. Юхна, П. В. Яковенка та інших дослідників.

Завдання попередження злочинів міліції було поставлене ще на початку ХХ ст. Так, уже у проекті Положення про кримінальний розшук указувалося, що метою заснування кримінального розшуку є «охорона революційного порядку шляхом негласного розслідування і провадження дізнання у вигляді попередження і припинення злочинів, викриття і переслідування злочинних діянь виключно кримінального характеру» [1, с. 163]. Згодом завдання попередження злочинів набувало все більш конкретизованого характеру, визначалися його кримінологічні риси, а згодом і його здійснення в рамках оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД).

На сьогодні проблема попередження злочинів як інституту оперативно-розшукової діяльності залишається недостатньо вивченою. Це зумовлено багатьма факторами, зокрема тим, що з розпадом Союзу Радянських Соціалістичних Республік правоохоронні органи змістили реальні акценти своєї діяльності з попередження злочинів на їх розкриття. Показникова система визначення якості боротьби зі злочин-

ністю лише сприяла вказаній тенденції. Однак на науковому рівні питання попередження злочинів у оперативно-розшуковій діяльності продовжувало досліджуватись, хоч і не так інтенсивно, як у 70–80-ті роки ХХ ст. Цілком слушною у цьому контексті є думка А. П. Ісіченка, який вважає, що вироблення культури боротьби із злочинністю, зокрема оперативно-розшукової профілактики злочинів, вимагає цілеспрямованих і тривалих зусиль організаційного, виховного, професійного та іншого характеру. Складовою частиною цих зусиль, як ми вважаємо, повинне стати наукове забезпечення оперативно-розшукової профілактики. Незважаючи на те, що в теорії оперативно-розшукової діяльності розробці профілактичних проблем приділяється певна увага, багато питань залишаються не з'ясованими. Разом із незначністю відповідної практики це обумовлено й відсутністю спеціальних міждисциплінарних досліджень на межі кримінології і теорії ОРД. Справді, якщо попередження злочинів в цілому забезпечується самостійною галуззю наукового знання – кримінологією, то оперативно-розшукова профілактика, можна сказати, «вариться у власному соку» [2, с. 49–50].

Сьогодні керівництво держави, реформуючи систему правоохоронних органів, поступово зміщує акценти в бік попередження злочинів, про що свідчить як поступовий відхід від показникової системи, так і створення у структурі Міністерства внутрішніх справ України на базі служби дільничних та міліції у справах дітей Департаменту профілактики правопорушень [3, с. 6].

У 70-ті–80-ті роки ХХ ст. у МВС СРСР вже існувала подібна практика – створення окремого підрозділу, який зосередив у своїх руках основні питання попередження злочинів, проте цю позитивну ідею з часом було «зареформовано». Важливо, щоб сьогодні ці події не повторилися.

Під час такого реформування, на нашу думку, варто враховувати конструктивні пропозиції тих часів, зокрема начальника управління профілактики МВС УРСР Ю. Ф. Селезнева, який чітко висловлювався за *надання права роботи з інформаторами підрозділам профілактики*, до яких на той час входили відділи загальної та індивідуальної профілактики у справах неповнолітніх, служба дільничних інспекторів міліції та інспекції виправних робіт (тобто структура подібна до нині створеного департаменту профілактики правопорушень). Ю. Ф. Селезнев зазначає: «З Москви ми отримали для обговорення пропозицію про зняття якої б то не було регламентації щодо роботи дільничного інспектора з довіреними особами. Мотив: дільничний повинен отримувати інформацію від усіх, у кого вона може бути, і не слід виділяти якусь частину населення в особливу категорію, пов'язуючись із нею договірними відносинами. Наша думка: інститут довірених осіб необхідно зберегти, спростивши оформлення, облік тощо, та надати дільничному більше прав щодо матеріального заохочення інформаторів. Про «патріотичну основу» поки говорити несерйозно. Потрібні матеріальні стимули. Що стосується реалізації отриманих від довіреної особи даних, то, якщо інформація вимагає складної перевірки [оперативними] апаратами, дільничний висловлює її в рапорті начальника міськрайоргану. Якщо ж він може перевірити її сам, робить це без зайвої писанини, а в картці позначає: довірена особа Н. отримала таку-то суму за таку-то інформацію, що послужила розкриттю такого-то злочину. Така картка і повинна бути основним обліковим документом у роботі з довіреними особами» [4, с. 26].

Вважаємо цю думку цілком слушною і такою, що потребує уваги з боку керівництва МВС України, особливо в період структурного реформування відомства.

Говорячи про оперативно-розшукове попередження злочинів, слід наголосити, що саме цей напрям ОРД забезпечує один із її принципів, а саме – *наступальний характер*, або оперативність. Як відзначає І. А. Юрченко, цей принцип прослідковується у спрямованості оперативно-розшукової діяльності на упередження:

– умисного здійснення особами суспільно небезпечних протиправних діянь (тобто на попередження вчинення злочинів, виявлення їх на етапі, званому в теорії права «голим задумом»);

– дій осіб, що скоїли незакінчений злочин (тобто на недопущення подальшого розвитку здійснюваної злочинної діяльності).

У принципі оперативності відображена захисна функція оперативно-розшукової діяльності, розкривається пошуковий, застережливий характер даного виду юридичної діяльності [5].

Погоджуючись із даним твердженням, доходимо висновку, що попередження як напрям оперативно-розшукової діяльності є *пріоритетним*, що відзначають і російські фахівці у сфері ОРД: «Вирішення завдання попередження злочинів слід визнати пріоритетним щодо інших завдань ОРД, оскільки у разі його вирішення зникає необхідність у вирішенні двох інших – припинення та розкриття» [6, с. 17].

Слід зазначити, що попереджувальна спрямованість боротьби зі злочинністю сьогодні властива оперативно-розшуковим структурам поліцій майже всіх цивілізованих країн світу. Це виражається головним чином у тому, що пріоритетні завдання і функції вказаних суб'єктів належать перш за все до сфери боротьби з протиправними діяннями, що становлять підвищену небезпеку для життя, здоров'я, прав і свобод громадян, державних і суспільних інститутів.

Очевидно, що реанімація і вдосконалення оперативно-розшукового попередження злочинів є в сучасних умовах завданням першорядного значення для органів внутрішніх справ. Причому його вирішення слід вбачати у стримуванні злочинної діяльності певних осіб і груп (запобігання, припинення, усунення причин і умов) шляхом реалізації оперативними підрозділами наданих їм законних прав на застосування спеціальних запобіжних заходів і засобів [7, с. 8].

Власне, сам Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» має загальнопрофілактичне значення, яке, на думку В. В. Зубенка, полягає в попередженні вчинення злочинів громадянами: а) шляхом впливу на їх свідомість погрозою пошуку і зрештою виявлення факту скоєння злочину та особи, що його вчинила, з метою притягнення до кримінальної відповідальності; б) шляхом вилучення предметів, матеріалів, документів, що стосуються підготовки вчинення злочину [8, с. 56].

Аналіз та узагальнення певних даних емпіричного матеріалу дослідження дозволив виявити існуючі у практичній діяльності оперативних підрозділів ОВС України проблеми суто правового характеру, які не дозволяють у повному обсязі реалізувати теоретичні розробки щодо профілактики та попередження вимагання. До таких проблем належать наступні.

По-перше, незважаючи на те, що попередження та припинення злочинів є завданням та обов'язком підрозділів, які здійснюють ОРД (статті 1, 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [9], окремі імперативні правові норми цього ж Закону не дозволяють здійснювати ОРД у всіх її формах та напрямках, тобто повноцінно, саме відносно зазначених вище превентивних заходів. Так, наприклад, згідно з гіпотезою ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон) спеціальні компетентно-функціональні права суб'єктів ОРД¹ можуть використовуватися ними лише за наявності підстав, передбачених у ст. 6 цього ж Закону. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону забороняється проведення оперативно-розшукових заходів у разі відсутності підстав, зазначених у ч. 1 цієї статті. Більш того, без заведення оперативно-розшукової справи проведення оперативно-розшукових заходів забороняється (ч. 3 ст. 9 Закону). Але мова не йде лише про оперативно-розшукові заходи. Закон вимагає, щоб оперативно-розшукова справа заводилася в кожному випадку наявності підстав для проведення ОРД (ч. 1 ст. 9 Закону). З цього виходить, що для використання спеціальних прав оперативних підрозділів, і для визнання законності самого факту проведення ОРД необхідно заздалегідь очікувати настання двох юридичних фактів: 1) фактів-подій (тобто підстав для проведення ОРД), перелік яких вичерпно наведено в ч. 1 ст. 6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»; 2) фактів-правозастосування, тобто процесуально-правових дій, спрямованих на прийняття рішення про заведення оперативно-розшукової справи та оформлення рішення шляхом складення постанови про заведення оперативно-розшукової справи. До речі, стосовно нашого питання, відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність в ОВС України» [10] (далі – Наказ), один вид оперативно-розшукової справи заводиться лише у випадку, коли відома особа готує злочин або вже скоїла його.

Яким же чином співвідносяться зазначені вище положення Закону та Наказу з нормативним обов'язком оперативного підрозділу щодо попередження злочинів? По-перше, Закон

України «Про оперативно-розшукову діяльність» та наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність в ОВС України» виключають можливість здійснення профілактики вимагання саме шляхом проведення ОРД. Пояснюється це тим, що усі юридичні підстави для проведення ОРД за своїм гіпотетичним змістом є криміналізованими, крім тих, які зазначені у п. 2 та 3 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також у випадку безвісної відсутності особи. Тобто виходячи з правил конструювання логічних суджень злочин є юридичною підставою для проведення ОРД; злочин – причина, ОРД – наслідок реагування правоохоронців. Виходячи з п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» злочин (у будь-якому юридичному розумінні даного терміна: закінчений або незакінчений, триваючий або продовжуваний, розкритий або нерозкритий тощо) повинен передувати ОРД. Безумовно, такий стан правового регулювання профілактичної діяльності оперативних підрозділів ОВС України є алогічним щодо усіх теоретичних концепцій профілактики злочинів, абсурдним стосовно реалій практики.

По-друге, незважаючи на те, що профілактика правопорушень, а зокрема і злочинів, є обов'язком оперативного підрозділу (п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону, ані Закон, ані Наказ не передбачають окремих оперативних заходів для здійснення саме профілактики злочинів. Таким чином, оперативні підрозділи обмежені у своїх повноваженнях стосовно вжиття профілактичних дій, оскільки зобов'язані діяти у межах своїх повноважень, відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД (п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). Конституційні норми також вимагають від співробітників оперативного підрозділу діяти у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України [11]). З цього виходить, що у разі, коли законом не передбачені способи дій щодо профілактики та попередження злочинів, то й їх ужиття може розглядатися як необов'язкове і навіть визнаватися неправомірним.

По-третє, використання прав, якими уповноважуються оперативні підрозділи, Закон надає лише для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності (ч. 1 ст. 8 Закону). На жаль, законодавець не передбачив у переліку завдань ОРД ані профілактику злочинів, ані попередження та запобігання, вказавши лише припинення, про що свідчить ст. 1 Закону.

¹ Мова йде про права, передбачені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Таким чином, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» наводяться два поняття, які містять суперечності, створюючи конкуренцію правових норм: з одного боку – обов'язок оперативного підрозділу здійснювати профілактику правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону), а з іншого – перспектива користуватися своїми правами лише для виконання завдань ОРД (ч. 1 ст. 8 Закону), у змісті яких немає профілактики, попередження, запобігання.

Підсумовуючи зазначене вище, ми дійшли висновку, що нормативно-правова регламентація профілактичної та попереджувальної діяльності оперативних підрозділів ОВС України має декларативний характер і є вкрай неурегульованим питанням [12].

Умовами успішного попередження злочинів є своєчасне здійснення вичерпних оперативно-попереджувальних заходів, залучення допомоги громадськості та професіоналізм працівників органів внутрішніх справ [13, с. 15–17].

Аналізуючи предмет оперативно-розшукового попередження, слід зауважити, що ця проблема теорії оперативно-розшукової діяльності у наукових роботах майже не розглядається, а якщо і розглядається, то поверхово та фрагментарно без урахування структурного змісту самого попередження. Наприклад, А. Г. Лекар у навчальному посібнику «Основи організації запобігання злочинам органами внутрішніх справ» відзначає, що під час розкриття та розслідування злочинів реально можна виявити причини, що їх породжують, і умови, що сприяли вчиненням злочинам, але ліквідовувати ці причини і умови, як правило,

не можна, тому що заходи щодо їх усунення виходять за рамки розкриття (розслідування) вчинених злочинів. Це – предмет діяльності саме запобігання злочинам [13, с. 6].

Для того щоб виокремити предмет оперативно-розшукового попередження, можна застосувати метод дедукції та спочатку визначити його об'єкт.

Вважаємо цілком виправданими висновки О. А. Мартиненка, який, досліджуючи вказаний об'єкт, наголошує, що попередження злочинності розуміється як різновид соціального управління, що має здійснюватися з дотриманням принципів системності, об'єктивності, наукової обґрунтованості, законності, гуманності, оптимальності, комплексності тощо. Під об'єктом превентивної діяльності необхідно розглядати всю сукупність негативних явищ і процесів, що породжують злочини, та поведінки їх учасників [14, с. 20].

Враховуючи структурну побудову оперативно-розшукового попередження, з урахуванням змісту його об'єкта можна сформулювати відповідний предмет та визначити роль, а відповідно і функції, які виконує таке попередження.

Таким чином, **предметом** інституту оперативно-розшукового попередження злочинів є суспільні відносини, пов'язані із застосуванням комплексу методів, сил і засобів в оперативно-розшукових заходах, спрямованих на ліквідацію причин та умов вчинення злочинів, недопущення вчинення задуманих злочинів та припинення злочинної діяльності на етапі приготування і замаху.

Список використаної літератури

1. Суслов В. М. Некоторые аспекты становления профилактической функции уголовного розыска / В. М. Суслов // Актуальные проблемы деятельности оперативно-розыскных аппаратов ОВД : сб. науч. трудов. – М. : Акад. МВД СССР, 1981. – С. 161–166.
2. Исиченко А. П. Оперативно-розыскная криминология : учеб. пособие для ВУЗов / А. П. Исиченко. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 70 с.
3. Колегія МВС проаналізувала підсумки першого півріччя / підгот. О. Обертинський // Іменем Закону. – 2011. – 21 лип. – № 29 (5779). – С. 4–6.
4. Селезнев Ю. Ф. Служба профилактики: задачи и резервы / Ю. Ф. Селезнев // Бюллетень по обмену опытом работы МВД УССР. – 1989. – № 101. – С. 23–27.
5. Юрченко И. А. Основы оперативно-розыскной деятельности [Электронный ресурс] / И. А. Юрченко. – Режим доступа: <http://imp.rudn.ru/lectures/208>.
6. Основы оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие / под ред. А. Е. Четчина. – 3-е изд., доп. и перераб. – Барнаул : Барнаул. юрид. ин-т МВД России, 2007. – 236 с.
7. Дидоренко Э. А. Методологические проблемы оперативно-розыскного предупреждения преступлений / Э. А. Дидоренко Б. И. Бараненко // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД в сучасних умовах: вісник ЛАВС. – 2004. – № 2. – Спецвипуск. – Ч. 1. – С. 3–19.
8. Зубенко В. В. Проведення оперативно-профілактичних справ – як потреба сучасності / В. В. Зубенко // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД в сучасних умовах: вісник ЛАВС. – 2004. – № 2. – Спецвипуск. – Ч. 1. – С. 53–60.
9. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.

10. Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність в ОВС України : наказ МВС України від 17 лип. 2004 р. № 007. – К. : М-во внутр. справ України, 2004.
11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Шендрик В. В. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання» злочинів [Електронний ресурс] / В. В. Шендрик, І. О. Крепаков // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1129–1139. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf>.
13. Лекарь А. Г. Основы организации предотвращения преступлений органами внутренних дел : учеб. пособие / А. Г. Лекарь. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1988. – 44 с.
14. Мартиненко О. А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. А. Мартиненко. – Х., 2007. – 36 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2011

**ШЕНДРИК В. В. ПРЕДМЕТ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Рассмотрены проблемные вопросы понятия предмета предупреждения преступления оперативными подразделениями органами внутренних дел; сформулировано авторское понятие предмета оперативно-розыскного предупреждения преступлений.

**SHENDRYK V. THE SUBJECT OF CRIME PREVENTION IN OPERATIONAL
AND INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Some issues of crime prevention's notion by operative divisions of internal affairs agencies are researched; the author's definition of the subject of crime prevention is formulated.